

ВІДГУК

офіційного опонента кандидата мистецтвознавства

БАКОВИЧ Олени Петрівни

на дисертацію ТЕРЕХОВА Максима Олеговича

**«ЗАПИСИ ЯК ФАКТОР ЗБЕРІГАННЯ АВТЕНТИЧНОСТІ ТВОРІВ
ЖИВОПИСУ»**

**подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі
спеціальності 023 – образотворче мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація**

Ступінь актуальності теми дослідження.

Обрана Максимом Тереховим тема дисертаційної роботи зумовлена актуальністю питання розшарування різночасового живопису на іконах із відкриттям нижнього та подальшим збереженням верхнього шару. Здобувач пропонує вирішення цієї проблеми на прикладі іконопису Слобожанщини, а саме тих пам'яток які мають пізніші записи. Для станкових та монументальних творів сакрального мистецтва пізніші записи досить часто явище. Ікони поновлювали – переписували з різних причин – через потемніння лаку чи оліфи, пошкодження чи часткові втрати, економія матеріалу чи за побажаннями замовника. Така практика була досить поширеною в українському сакральному та світському малярстві, в тому числі і на теренах Слобожанщини у XVII-XXI ст. Створення записів, а їх могло бути навіть декілька шарів, також частково зумовлено тим, що недостатньою була кількість майстрів які б могли відреставрувати ікону і тому часто простішим рішенням було саме її поновлення. Такі поновлення могли бути із збереженням сюжету та іконографії, або верхнє зображення іконографічно чи сюжетно могло бути іншим. Відмінними могли бути і техніки виконання різних шарів одного твору, найчастіше це була темперний чи олійний живопис. Часто саме завдяки пізнішим записам, які стали своєрідним консерваційним шаром, до нас дійшли оригінальні авторські твори без змін чи коректив. При дослідженні таких творів і виявленні під видимим шаром давнішого живопису реставраторам доводилося обирати чи залишити верхній шар чи все ж розкривати нижній. Не завжди можна визначити, не знявши верхнього шару, наскільки професійно виконаний нижній. Можна визначити лише ступінь збереження, а не його мистецьку цінність. Не лише розкриття авторських творів які зберігаються під пізнішими записами для їх подальшого візуального дослідження, але й одночасне збереження записів котрі часто теж мають високу мистецьку цінність є

актуальним аспектом розвитку реставрації, реставрації яка не руйнує, а максимально зберігає наявні нашарування.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, рекомендації та висновки дисертації Максима Терехова опираються на самостійні дослідження автора, що включають візуальні методи обстеження ікон та такі які передбачають застосування приладів, підбір техніки та матеріалів для проведення розшарування. В роботі детально описано та аргументовано методологію виконання розшарування ряду ікон із подальшим їх перенесення на нову основу. Варто зазначити, що підтвердженням роботи є ілюстрації та таблиці подані у Додатку А та Б. Вагомим внеском є систематизація досліджених ікон Слобожанщини XVII-XXI ст. за школами їх виконання.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів.

З вище сказаного випливає достовірність і наукова новизна одержаних результатів. Рукопис роботи та публікації за її темою засвідчують, що дисертація є новим дослідженням. Автором опрацьовано та проаналізовано здобутки вітчизняних та зарубіжних реставраторів, реставраційні паспорти ікон та джерела літератури. У роботі проаналізована розлога джерельна база, пам'ятки із музейних збірок та храмів. На увагу заслуговує запропонована автором у дисертаційному дослідженні класифікацію ікон із різночасовим записом для подальшого вибору методів реставрації, які укладені в окремі таблиці у Додатку А. Детально розглянуто та проаналізовано властивості реставраційних матеріалів та розроблено і описано специфіку роботи з адгезивною плівкою ПВБ для розшарування. Розроблено метод з використанням адгезивної плівки ПВБ, на який М. Терехов отримав два патенти на винахід. Завдяки вдалому розшаруванню ікон мистецтвознавча наука отримала нові, невідомі досі, матеріали для дослідження іконопису Слобожанщини XVII-XXI ст. – в науковий обіг введено ряд ікон, проведено датування нововідкритих пам'яток та атрибутовано їх приналежність до іконописної школи чи осередку. З вище написаного вважаємо, що дослідження М.Терехова як таке, що містить наукову новизну матиме вплив на подальший розвиток реставрації, мистецтвознавства та допоможе розширити коло доступних для дослідження пам'яток не лише сакрального, а й світського малярства.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях. Положення та висновки дисертації достатньо апробовані та обговорені на наукових конференціях. Основні результати дисертації оприлюднено у 12

наукових публікаціях, 5 з яких є одноосібними, 7 — у співавторстві. Чотири наукових публікації входять до переліку фахових видань, що затверджені МОН України як такі, що кваліфіковані до публікацій результатів наукових дисертаційних праць за спеціальністю 17.00.05 — образотворче мистецтво та числяться у наукометричних базах, одна стаття опублікована у іноземному виданні, що індексується Scopus Web of Science; 2 - патентах на винахід та 1 - свідоцтві на авторське право. Текст автореферату та анотації відповідають тексту дисертації, наведені в авторефераті положення, методика та висновки у повному обсязі застосовані, розкриті в дисертації та підтверджені фактами.

Практичне значення результатів дослідження.

Практичні та теоретичні результати дослідження Максима Терехова полягають у розробленні методу розшарування ікон за допомогою адгезивної плівки ПВБ із дублюванням верхнього шару на окрему площину. Коли стоїть вибір яке зображення зберегти – запис який ми бачимо чи авторський нижній шар ікони – це важкий вибір адже вони часто обидва є безцінними. Розроблений метод дає можливість зберегти обидва шари без вагомих механічних пошкоджень. Здобувач вдало впровадив цей метод на ряді ікон. Важливим є те, що розроблений метод дає змогу також атрибутувати невідомі досі твори та ввести їх у науковий обіг. Таким чином заповнити окремі прогалини, дати візуальний доступ до тих пластів мистецтва які були з тих чи інших причин заховані від ока мистецтвознавців та які доповнять мистецтвознавчу картину регіону. Це в свою чергу відкриває можливості краще і глибше дослідити як окремі пам'ятки, так і творчість окремих мистецьких осередків та виявити невідомі твори вже знаних майстрів чи нові прізвища.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам.

Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 153 позиції, і трьох додатків, що містять 18 аналітичних таблиць та 18 таблиць ілюстрацій, список публікацій за темою дисертації та апробацію результатів. Текст дослідження складає 155 сторінок.

У вступі обґрунтовано актуальність наукового дослідження, його мету, сформульовано завдання, об'єкт і предмет, визначено наукове й практичне значення одержаних результатів, вказано на їхню апробацію та публікації, подано структуру роботи.

У першому розділі «Історіографія й джерельна база» висвітлено стан дослідженості теми, методи дослідження, заторкнута історія розвитку української реставраційної справи. Тут піднято актуальні питання підходів до

атрибуції творів живопису та достовірності різних методів атрибуції, таких як візуальний методом порівняльного аналізу, біографічний, ідеологічний та стилістичний. Зроблено об'єктивні висновки, що лише сукупність аналізу стилю, матеріалу, техніки, сюжету, манери та інших даних – прямих і непрямих, роблять атрибуцію точнішою. Автор описує та аналізує різні методи реставрації та підходи до атрибуції творів живопису, систематизує критерії відбору творів – у ході візуального дослідження автором було відібрано ряд ікон XVII- початку XXI ст. виявлених на Слобожанщині.

У другому розділі «Сучасний стан технології реставрації творів з різночасовим живописом» зосереджено увагу на існуючих методиках розшарування. Автор виокремлює подану інформацію у 3 підрозділи для більш детального розгляду їхніх характеристик. Така деталізація дає можливість зрозуміти актуальний стан питання розшарування різночасового живопису, а саме, що «існуючі способи не дозволяють виконати розшарування живопису цілісного твору, а тільки фрагментарно й, крім того, з одним видом прошарку (с.6) та потреби їх подальшого вдосконалення.

Третій розділ «Створення загального підходу для проведення атрибуції творів з багатшаровим живописом» містить у собі розв'язання основної реставраційної проблематики дослідження, а саме експериментальні дані та висновки до них. У кожному з восьми підрозділів поетапно описано власні дослідження здобувача та сформовано висновки.

Четвертий розділ демонструє впровадження розробленого реставраційного методу на практиці. У п'яти підрозділах описано проведення розшарування на чотирьох вибраних іконах «Св. Миколай Чудотворець», «Спас Цар царів», «Вибрані святі», «Богоматір Троєручиця», що мали різночасовий живопис та репрезентують іконопис розглянутого періоду та регіону. Проведено їх загальний аналіз – вказано вхідні дані та обгрунтовано послідовності дій і результати. Важливо зауважити, що продемонстровано універсальність запропонованого методу розшарування його вдалим застосуванням до ікон які мали відмінні матеріали прошарку між різночасовими пластами живопису, а також відрізняються розмірами розшарування - (фрагментарно або в цілому).

П'ятий розділ містить мистецтвознавчий аналіз вище розглянутих розкритих методом розшарування пам'яток. У підрозділі 5.2. М. Терехов виділяє класифікаційні ознаки ікон Слобожанщини XVII- початку XXI ст. залежно від школи, сюжетів верхнього та нижнього живописних шарів, виду прошарку, призначення запису, різновиду техніки та датування. У наступних підрозділах виокремлено школи іконопису твори яких найбільше були поширені на території Слобожанщини та мали пізніші записи, зокрема такі як Чугуївська, Борисівка, Холуйська. Дані про такі ікони із записами систематизовано за школами виконання, та ступеню записів і укладено у табл.4.2-4.18. (Дод.А).

Варто зазначити, що у процесі роботи автором було досліджено 500 ікон Слобожанщини, що становить вагомий пласт збережених пам'яток та свідчить

про об'єктивність результатів систематизації. Більшість досліджених та згаданих у праці ікон із записами атрибутовано конкретній мистецькій школі, що представлено у підрозділі 5.3. та таблицях 4.2.-4.18 (Дод. А.). Останній підрозділ 5.4. присвячено з'ясуванню причин появи пізніших записів на іконах розглянутого регіону.

Результати дослідження чітко сформульовано та структуровано подано у висновках. Загальні висновки дисертації у повному обсязі відповідають на поставлені завдання. Дисертація та анотація оформлені згідно вимог МОН України до кваліфікаційних праць такого рівня.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації.

Критично оцінюючи рецензований текст можемо відзначити добрий фаховий рівень дисертаційного дослідження, проте звернемо увагу на деякі недоліки та дискусійні моменти:

1. Виникає запитання щодо назви роботи яка є доволі широкою, а в предметі та об'єкті дослідження чітко вказано, що мова про пам'ятки із записами які були створені чи були у вжитку на території Слобожанщини у XVII–XXI століттях.
2. Немає точного окреслення географії дослідження – які саме території за адміністративним чи географічним поділом взяті до уваги в роботі. У тексті автор вживає назву історико-географічного та етнокультурного регіону Слобожанщина та Слобідська Україна, тому потребує уточнення які саме території він має на увазі.
3. Занадто подрібнений поділ на підпункти у Розділі 2. Сучасний стан технології реставрації творів з різночасовим живописом, підрозділі 2.3. Вважаємо недоцільним виокремлювати досить коротку інформацію в окремі підпункти.
4. У тексті є вживання загальних враз та недоречні формулювання щодо характеристики іконографії. Так часто вживається фраза «побутування ікон» яка має досить широке значення. У тексті трапляються твердження які не підкріплені фактами (с.124). При розгляді іконографії св. Миколая вказано «Традиційно поясне зображення святителя – зображення святого на коричневому тлі, який правою, трохи піднятою рукою благословляє, а в лівій тримає відкрите Євангеліє. До менш поширених відносяться ікони святителя із закритим Євангелієм з написом угорі (Микола Чудотворець) (с.120). Варто уточнити та аргументувати традиційність зображення для якого регіону, періоду, школи, адже традиції відтворення іконографії тих чи інших святих часто досить відрізняються у залежності від етнографічного регіону.

Також до цієї ж ікони св. Миколай Чудотворець у тексті читаємо «Ця іконографія була досить поширеною у звичайних малозабезпечених вірян» (с.114). Більш доцільним було б дещо інше формулювання. Також питання виникає до оцінки професійності рівня виконання та стилю творів, а саме вказано, що «Більшість творів Борисівки є примітивними, тому й трапляються ікони із записами переважно саме цієї школи»... «Ікони Борисівки писали в техніці олійного живопису в примітивному стилі». (с.124, 125, 130) – недоречним вважаємо вживати визначення «примітивні» та «примітивний стиль» до живопису ікон, більш доречно вказувати на їх непрофесійний рівень виконання чи приналежність до народного іконопису. Незрозумілим є твердження «іконопис сімейного типу» у тексті «Найбільша кількість помічених ікон із різночасовим живописом є іконописом сімейного типу, створеним для домашнього призначення» (с.129). Чи тут мова йде про хатні ікони та ікони приватного вжитку?

5. У Розділі 5. *Виявлення іконопису із різночасовим живописом* підрозділі 5.1. *Побутування ікон із записами на території Слобожанщини* автор подає загальну інформацію про причини поширення ікон із записами у розглянутому регіоні, проте у тексті бракує більшого підкріплення конкретними прикладами.
6. У тексті трапляються стилістичні та граматичні помилки, певні неточності щодо іконографії.

Висловлені зауваження не применшують наукової цінності та якості дисертації Максима Терехова та загалом високого фахового рівня дослідження з вагомими практичними результатами.

Відсутність порушення академічної доброчесності.

Дисертація є самостійним науковим дослідженням, в якому відображені власні ідеї, розробки та напрацювання автора, що дозволило вирішити поставлені у роботі завдання. Робота містить теоретичні положення та висновки, сформульовані здобувачем особисто. Використані в дисертаційному дослідженні ідеї та положення науковців мають відповідні посилання і використані з метою підкріплення ідей автора.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів.

Праця є актуальною та містить інноваційні методи та підходи у реставрації, що дозволяє зберегти всі шари живопису – різночасові і різних авторів. Робота є важливим внеском у розвиток сучасної реставрації та розширить коло для мистецтвознавчих досліджень.

Враховуючи актуальність роботи, її наукову новизну, методику дослідження та практичне значення отриманих результатів вважаю, дисертацію М.Терехова «Записи як фактор зберігання автентичності творів живопису» самостійною завершеною та оригінальною науковою працею яка матиме вагоме значення не лише для реставраційних проектів, але й для мистецтвознавчих досліджень. Дисертація відповідає чинним вимогам Порядку присудження наукових ступенів, а її автор Максим Терехов заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата мистецтвознавства зі спеціальності 023 – образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація

Офіційний опонент

кандидат мистецтвознавства

керівник відділу забезпечення якості освіти

Львівської національної академії мистецтв

Бакович О. П.

Л. П. М.	
Текст завіряю	<i>Бакович О. П.</i>
начальник ВК	<i>Мудрик</i>
№	<i>02</i>
	<i>2024</i>